

KÂŞÂNÎ, Abdürrezzâk

ridir. 3. *Reşhu'z-zülâl fî Şerhi elfâzi'l-mütedâvile beyne erbâbi'l-ezvâk ve aḥvâl*. Önceki eserin genişletilmiş şeklidir (nşr. Saîd Abdülfettâh, Kahire 1995). 4. *Letâ'iṭü'l-i'lâm fî iṣârâti'l-ilhâm*. 1785 tasavvuf teriminin izah edildiği eser bu alanda yazılan kitapların en kapsamlıdır. Eserde bazı terimler geniş olarak açıklanmıştır (I-II, nşr. Saîd Abdülfettâh, Kahire 1996). 5. *Şerhu Menâzili's-sâ'iřin*. Abdüllâh-i Herevî'ye ait eserin şerhidir. Kâşânî bu kitabını kaleme alırken Affîfüddin et-Tilimsânî'nin aynı esere yazdığı şerhi örnek almakla birlikte yer yer kendine has görüşlerini de kaydetmiştir (nşr. Ali Şîrvânî, Tahran 1373 hş.). Ahmed Hoşnûvî eseri kisaltarak Farsça'ya çevirmiştir (*Āyîn-i Rehrevân. Telhîş-i Menâzilî's-sâ'iřin*, Tahran 1337 hş.). 6. *Şerhu Fusûsi'l-hikem* (Kahire 1309, 1966). Kâşânî'nin *Fusûş* şerhi bu konuda yazılan çok sayıdaki şerhin en başarılısı ve en güvenilir olanıdır. Bundan dolayı çağdaş araştırmacılardan Ebû'l-A'lâ Affîfî, *Fusûş'u* yorumlarken en çok güvendiği kaynaklardan birinin Kâşânî'nin *Fusûş* şerhi olduğunu söylemiştir (*Fusûş*, neşredenin girişi, s. 23). Başta Dâvûd-i Kayserî olmak üzere daha sonra *Fusûş'a* şerh yazanlar Kâşânî'yi örnek almış ve ondan yararlanmıştır (meselâ bk. Şeyh Muhammed Hüseyin Fâzîl Tûnî, *Tâlikâ ber Şerh-i Fusûsi'l-hikem*, Tahran 1316). Kâşânî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'ye dair bazı hâsiyeleri de vardır. 7. *Tuhfetü'l-ihvân fî hâşâ'iši'l-fityân*. Fütüvvetle ilgili eserlerin en güvenilir olanlarından biridir. Şehâbeddin es-Sühreverdi ve halifeleri fütüvvete büyük önem verdiklerinden aynı harekete mensup olan Kâşânî de bu hususu dikkate alarak Sühreverdi'nin torunu Ali b. Yahyâ'nın tavsiyesiyle eserini önce Arapça yazmış, ardından birtakım küçük değişikliklerle Farsça'ya çevirmiştir. Eser, Seyyid Muhammed Dâmâdî tarafından Arapça, Farsça metinler ve geniş bir incelemeyle birlikte yayımlanmıştır (Tahran 1369 hş.). Abdülbâki Gölpinarlı'nın tanıttığı, fakat yazarını tesbit edemediği fütüvvetname bu eserdir. *Tuhfetü'l-ihvân* yazılırken Sühreverdi'nin 'Avârifü'l-mâ'ârif'inden ve Gazzâlî'nin *İhyâ'ü'l-ülümî'd-dîn*'inden geniş ölçüde istifade edilmiştir. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi Fütüvvetname-i Sultanî'de, Şemseddin el-Âmûlî Nefâ'isü'l-fünûn fî 'arâ'iši'l-uyûn'da ve Ma'sûm Ali Şah Tarâ'iku'l-hâkâ'iğ'ta bu eserden alıntılar yapmışlardır. 8. *Şerhu Haberi Kümeyl*. Kümeyl b. Ziyâd'in, "Hakikat nedir?" şeklindeki sorusuna Hz. Ali'nin ver-

diği cevaptan bahseden kısa bir metindir (Ma'sûm Ali Şah, II, 84). 9. *Risâle fi'l-każâ' ve'l-ķader*. Kâşânî bu risâlede insanın irade sahibi bir varlık olduğunu göstermek için Allah -âlem ve Allah -insan ilişkisi üzerinde durmuş, âlemi bir tür "sudûr" ile açıklamıştır. Eser Stanislav Guyard tarafından Fransızca'ya çevrilmiş (JA, I [1873], s. 125-209), daha sonra da yayımlanmıştır (Paris 1875). Bunların dışında Kâşânî'nin *Risâle fî ta'yîni's-sünneti'l-ilâhiyye*, *Tefsîru Āyeti'l-kûrsî*, *Tefsîru sûreti'l-Cum'a*, *Hilyetü'l-abdâl* adlı eserleri bulunduğu kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Arabî, *Fuṣûṣ* (Affîfî), neşredenin girişi, s. 23; Faşîh-i Hâfi, *Mücmel-i Faşîhi* (nşr. Mahmûd Ferruh), Meşhed 1339-41, III, 49; Câmî, *Nefehât*, Tahran 1370 hş., s. 484-489; Ali Şîr Nevâî, *Nesâyîmû'l-mahabbe min şemâyîmî'l-fütûvve* (haz. Kemal Eraslan), İstanbul 1979, s. 315; Nûrullah-i Şüsterî, *Mecâlisû'l-mâ'mînîn*, Tahran 1365 hş., II, 461-463; *Kesfû'z-żunûn*, I, 107-108, 266, 336; II, 1263, 1552; Brockelmann, *GAL*, II, 203, 204; *Suppl.*, II, 280-281; *Hedîyyetü'l-ārifîn*, I, 567; *İzâhu'l-meknûn*, I, 516, 573; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâ'ik*, II, 84; III, 747; Abdülhüseyin Zerrînkûb, *Dünbâle-i Cüstûcûder Tasavvuf-i İrân*, Tahran 1367 hş., s. 127-131; Âgâ Büzung-i Tahranî, *ez-Zerî'a ilâ teşâni-fi's-Şî'a*, Tahran 1358 hş., II, 381; J. van Ess, "Die Tuhfat ul-iħwān des 'Abdurrazzâq-i Kâşânî, ein Futuvatnâma der İlhanidenzeit", *Zafar Nâme, Memorial Volume of Felix Tauer* (ed. R. Vesely - E. Gombár), Praha 1996, s. 85-99; Abdülbâki Gölpinarlı, "İslâm ve Türkillerin Fütüvvet Teşkilâti ve Kaynakları", *İFM*, XI/1-4 (1949-50), s. 16-18; M. Valsan, "Le commentaire ésotérique du Coran par Abdu'r-Razzâk al-Qâchânî", *Etudes traditionnelles*, LXX (1969), s. 255-264; R. Deladrière, "Les niveaux de conscience selon l'exégèse d'al-Qâshânî", *BEO*, XXIX (1977), s. 115-120; N. Robinson, "'Abd al-Razzâq al-Qâshânî's Comments on Sûra Nineteen (1-40)", *Islamochristiana*, XVII, Roma 1991, s. 21-33; D. B. Macdonald, "Abdürrezzak", *IA*, I, 106-109; a.mlf.. "Abd al-Razzâk al-Kâşânî", *EL* (ing.), I, 88-90.

 SÜLEYMAN ULUDAĞ

KÂŞÂNÎ, Ayetullah

(آیة‌الله الکاشانی)

Ayetullah Ebû'l-Kâsim b. Mustafâ
b. Hüseyin el-Kâşânî
(1882-1962)

İran ve Irak'taki
siyasi faaliyetleriyle tanınan
Şii müctehid.

Irak'ta merci-i taklîd Hasan eş-Şîrâzî'den ders alan babası Seyyid Mustafa Kâşânî oğlunun 1300'de (1882) doğumundan bir süre önce İran'a gitti. Daha sonra

on altı yaşlarındaki Kâşânî ile birlikte hac görevini ifa ederek dönüşte Necef'e yerleşti. Kâşânî burada babasından, Ahund Molla ve Mirza Hüseyin el-Hâlîl et-Tâhrârî gibi alîmlerden fıkıh ve usul dersleri aldı. Uzun ve dalgâlı siyâsi kariyeri boyunca sürdürdüğü ırşarî meşrûtiyet tarftarlığı bu hocalarının tesirine bağlanmaktadır. Necef'te Âgâ Ziyâeddin el-İrâkî'den icâzet aldı. Siyâsi kariyerinin parlaklığını yanında daha yirmi beş yaşında iken ilmî başarılarıyla da çevresindeki alîmlerin takdirlerini kazandı ve müctehid olarak görülmeye başlandı.

Siyâsi ve askeri mücadeleye atılması, İngiliz güçlerine karşı Mirza Muhammed Taki-i Şîrâzî'nin önderliğinde babasıyla birlikte Kütü'l-amâre savunmasına katılmasıyla başladı (1915). Savaş sonunda Necef'te Medrese-i Alevî diye bilinen, geleneksel müfredat yanında tabii ilimlerin de okutulduğu, öğrencilere askerî eğitim verilen yeni bir medrese kurma projesini başlattı. Ancak bu girişim Necef'teki muttaassip çevrelerin muhalefetiyle karşılandı. I. Dünya Savaşı'nın ardından Filistin'in Balfour Deklarasyonu'nda (1917) Yahudilere teslimi, ülkesini İngiltere'nin mandasına çevirme tehlikesi taşıyan İngiliz-İran antlaşması ve Irak'ta bir İngiliz manda idaresi kurma projesi gibi gelişmeler ondaki İngiliz aleyhtarlığını uyandırdı. Yine Muhammed Taki-i Şîrâzî'nin Irak'taki İngiliz güçlerine karşı isyanına katıldı (1920). İsyani bastırılan İngilizler'in giybîde ölümme mahkûm ettiği Kâşânî İran'a kaçmak zorunda kaldı; Tahran'da son Kâçar hanı Ahmed Şâh tarafından takdirle karşılandı (Şubat 1921).

Kâçar hânedanını yıkıp tahta çıkan Rîzâ Han'a diğer birçok dinî liderin aksine muhalefet göstermediği gibi muhtemelelen yeni şahın İran'ın çıkarlarının daha enerjik bir savunucusu olacağrı bekletisiyle Meclis-i Müessisân üyeliğini kabul

Ayetullah
Kâşânî

etti. Uzun süre sükünetini koruyup Tahran'daki evinde küçük bir ders halkasına fıkıh okutmasının ardından Rızâ Han'ın Iran için zararlı gördüğü politikalarını kınamak ve Anglo - Iran Petrol Şirketi ile 1933'te yapılan anlaşmayı protesto etmek üzere sessizliğini bozdu.

Kâşânî 1941'de Iran'ın İngiliz, Amerikan ve Rus güçlerince işgal edilip Rızâ Han'ın devrilmesiyle birlikte siyasi arena ya tekrar girdi. Iran'daki Alman ajanları ve Ortadoğu'daki İngiliz çıkarlarının düşmanlarıyla iş birliği yapma suçlamasıyla tutuklandı (1943). Suçu bulunarak önce Erâk'ta, ardından Reşt'te (bir rivayete göre Kirmanşah) savaş sonuna kadar aile fertleriyle görüşürülmeksızın ev hapsinde tutuldu.

Savaştan sonra Kâşânî'nin Iran devlet adamlarıyla çatışması gecikmedi. Ocak 1945'te basın özgürlüğünü kısıtlayıcı bir kanun tasarisına muhalefetle Başbakan İbrâhim Hakîm'in istifasına yol açtı. Ardından onun yerine geçen İngiliz dostu Ahmed Kivâmüssaltana ile de bir senato kurulması hususunda anlaşamayınca tutuklanarak (1946) Kazvin yakınındaki Behcetâbâd köyünde birkaç ay ev hapsinde tutuldu. Bu sırada meclise seçildi ve bir grup vekil onun önderliğinde Mucâhidîn-i İslâm adlı bir parti kurdu.

Kâşânî meclis dışında, Nevvâb-i Safevi tarafından kurulan Fidâiyyân-ı İslâm hareketiyle de yakın temas içinde oldu. İlişkilerinin yakınılığı ve İngiliz sömürgeciliği karşıtı tutumları sebebiyle bazan Fidâiyyân-ı İslâm'ın gerçek lideri olarak görüldü. Ancak onun parlementer politik eylemi tercih etmesine karşılık Fidâiyyân-ı İslâm'ın doğrudan parlamento dışı hareketi benimsemesi aralarının açılmasına yol açtı.

Muhammed Rızâ Şah Pehlevî'ye karşı bir suikast girişiminde (4 Şubat 1949) Fidâiyyân-ı İslâm suçlanarak faaliyeti yasaklandı. Bu örgütle bağlantısı olduğu ileri sürülen Kâşânî de tutuklanarak sürgüne gönderildi. Bunun asıl sebebi muhtemelen, Anglo - Iran Petrol Şirketi'nin tekelinde olan petrol endüstrisinin millîleştirilmesi yönünde kışkırtıcılık yapmasıydı. Beyrut'taki sürgün hayatı sırasında kısmen Fidâiyyân-ı İslâm'ın desteğiyle meclise yeniden seçildi ve 10 Haziran 1950 tarihinde Tahran'a döndü.

Petrol endüstrisinin millîleştirilmesine muhalefeti ve İngilizler'e yakınlığıyla tanınan Başbakan Ali Rezmârâ, Fidâiyyân-ı

İslâm'a mensup Halîl Tahmasbî tarafından öldürülünce (7 Mart 1951) Kâşânî onun savunmasını üstlendi ve nüfuzunu kullanıp beraat etmesini sağladı. Ancak bu olaydaki başarılarından güç alarak müstakbel iktidardan kendilerine pay almak için çalışmasını isteyen Fidâiyyân-ı İslâm'la yakın ilişkileri sona erdi. Onun asıl hedefi, petrol endüstrisinin millîleştirilmesini sağlayabileceğini düşündüğü Muhammed Musaddik başkanlığında geniş tabanlı bir koalisyon oluşturmakti. Sonuçta Musaddik Fidâiyyân-ı İslâm'a karşı harekete geçince (Haziran 1951) Kâşânî'nin tepkisini çekmedi.

Petrol endüstrisinin millîleştirilmesiyle ilgili yasa Rezmârâ'nın öldürülüşünün ertesi günü meclisten geçti ve Musaddik büyük oranda Kâşânî'nin desteği sayesinde başbakanlığa getirildi. Artık yeni iktidarı güçlendirmeye çalışan Kâşânî Iran halkını dinî bir vecîbe olarak devlet tâvillerini almaya yönelik ve İngilizler'i millîleştirmeye silâh gücüyle ilgaya kalkışmaları durumunda topyekün savaşla tehdit etti. Sarayla aralarındaki gittikçe büyüyen bir anlaşmazlık yüzünden istifa eden (17 Temmuz 1952) Musaddik'in yerine Kivâmüssaltana geçti. Bunun üzerine Kâşânî'nin, İngiliz ajanlığı ile itham ettiği yeni başbakana karşı Tahran'da düzenlenen geniş çaplı gösteriler sonuç verdi ve Kivâmüssaltana istifa ederek Musaddik başbakanlığı geri döndü. Ancak Musaddik, Kâşânî'ye yalnız meclis başkanlığı vererek kabine tayinlerinde görüşlerine başvurmayınca araları açılmaya başladı. Daha sonraki günlerde Musaddik'in politikasından duyduğu rahatsızlık ilişkilerinin daha da gerginleşmesine yol açtı. Musaddik'in 19 Ağustos 1953'te askeri darbeyle devrilmesinden sonra da Kâşânî, önce İngiltere ile diplomatik ilişkilerin yeniden başlatılmasını, ardından meclis seçimlerine hile karıştırılmasını ve daha sonra petrol endüstrisinin işletilmesi için uluslararası bir konsorsiyumla yapılan anlaşmayı protesto etti. Hükümet susturmak istediği Kâşânî'yi dört büyük yıl önceki Rezmârâ suikastına karışma suçlamasıyla tutukladı (Ekim 1955). Ayetullah Burûcîrdî'nin aracılığıyla serbest bırakılmasının ardından (Ocak 1956) Kâşânî siyasi hareketten büyük ölçüde uzaklaştı.

XX. yüzyıl Iran tarihinin önemli şahsiyetlerinden sayılan Kâşânî, muhtemelen hükümet ajanlarında oğlu Seyyid Mustafa'nın kaçırılıp öldürülmesinin (1958) ardından geçirdiği derin buhrandan çıka-

mayıp 14 Mart 1962 tarihinde vefat etti ve Tahran'ın güneyindeki Şah Abdülazîm Mezarlığı'nda oğlunun yanına defnedildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayetullah Kâşânî, *Mecmû'a ez Mektübât* (nşr. Muhammed Dîhnevî), Tahran 1361-63 hş., I-V; Muhammed Râzî, *Gencine-i Dânişmendân*, Tahran 1352 hş., I, 265-272; a.mlf., *Âşârû'l-hâcce*, Tahran 1374 hş., I, 126-129; Mohammad Faghfoory, *The Role of the Ulama in Twentieth Century Iran with Particular Reference to Ayatollah Haj Sayyid Abul-Qasim Kashani* (doktora tezi, 1978), University of Wisconsin; *Nigârişî Kütâh be Nehdat-i Millî-yi Îrân: Revâbit ve Reşhâhâ-yi İhtilâf-i Muşaddîk ve Kâşânî*, Tahran 1358 hş.; Mahmûd Kâşânî, *Kiyâm-i Millet-i Müslemân-i Îrân der 30 Tir 1331*, Tahran 1359 hş.; Y. Richard, "Ayatollah Kashani: Precursor of the Islamic Republic?", *Religion and Politics in Iran* (ed. N. R. Keddie), New Haven 1983, s. 101-124; Âğâ Büzürg-i Tâhrâî, *Tâbakâtü'l-lâmi's-Şî'a*, Meşhed 1404, I, 75; Muhammed Hîrzüddin, *Ma'ârifü'l-ricâl* (nşr. M. Hüseyin Hîrzüddin), Kum 1405, III, 16-17; Ali Devvânî, *Nehdat-i Rûhâniyyûn-i Îrân*, Tahran, ts., II, 227-325; "Dâyi'a-yi Rûhâni", *Nâme-yi Âsitân-i Kuds*, sy. 11, Meşhed 1341/1963, s. 83-84.

 HAMID ALGAR

KÂŞÂNÎ, Molla Muhsin

(bk. FEYZ-i KÂŞÂNÎ).

KÂSGAR

Doğu Türkistan'da tarihi bir şehir.

Tarım havzasının en önemli şehri olan Kâsgar (Çince Kaşı, İslâm kaynaklarında Kâsgar, Kâcgar, Kâshar), Tarım Irmağının kollarından Kâsgar suyu kuyısında kurulmuştur. Şehrin tarihi Han hânedanına (m.ö. 206 - m.s. 220) kadar götürülebilir. O tarihten Tang hânedanına kadar (618-907) Çin kaynaklarında Şule adıyla zikredilen Kâsgar. Çinliler'in oturduğu Hançeng (Şule) ve müslümanların oturduğu Huiçeng (Şufu) denilen iki semtten meydana geliyordu.

Taberî'nin naklettiğine göre Kuteybe b. Müslim 96'da (715) Fergana bölgesine kadar ilerlemiş ve Kâsgar'ı 629'dan beri ellerinde tutan Çinliler'den almıştı (*Târih*, VI, 496). Daha önce buranın sahibi olan Karluklar 750'de şehri tekrar ele geçirdi ve bölgede Türk idaresini yeniden kurdular. Ardından şehrle Uygurlar hâkim oldu; 920 civarında Tagan Tegin adlı bir Türk dihkanının idaresindeydi. Kâsgar'da hüküm süren ilk müslüman Türk hükümdarı Karahanlılar'dan Abdülkerim Satuk Buğra Han'dır (ö. 344/955). V. (XI.)